

ЛИТЕРАРНЕ ПОЈЕДИНОСТИ У МИЛАНКОВИЋЕВИМ УСПОМЕНАМА, ДОЖИВЉАЈИМА, САЗНАЊИМА

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ

Филозофски факултет у Косовској Митровици, Србија,
E-mail: nikolacvetkovic7@hotmail.com

Резиме: Са књижевно-уметничког становишта је аналитички разматрана уметничко-мемоарска и историографска књига *Успомене, доживљаји, сазнања*, капитално дело великог астронома и директора Астрономске опсерваторије у Београду Милутина Миланковића. Она у много чему може представљати узор будућим научницима и истраживачима; и знатно допуњује ову врсту литературе у нашој књижевно-историјској целини.

Кључне речи: Милутин Миланковић, мемоарска литература, историја астрономије

Лепо је речено да је наука организовано знање (Спенсер). Она је, у ствари, целовит систем складно организованог знања о природи и друштву до кога се долази приликом сложених метода истраживања. Наука утврђује и објашњава суштину природних и друштвених појава, настојећи да збиром мисаоно-сазнајних, високо-интелектуалних и интуитивних резултата открије законитости које у њима владају. Милутин Миланковић је на природне науке гледао управо као на скуп систематизованих знања и узајамно повезаних резултата мисаоно (духовно) стваралачког рада доведених у међусобно прикладан ред на основу битних чињеница, који откривају (кристализују) одређене законитости. Сматрао је да сваки велики продор и напредак у науци произилази из нове истраживачке смелости, имагинације и стваралачке интуиције која сагледава целину и сеже до суштаства.

Академик Миланковић је током више до четири деценије с пажњом пратио све значајније појаве у нашем духовном животу, просвети и науци. Живећи у духовном окриљу и средишту свога народа, како сам каже, пријатељевао је са (скоро) свим нашим истакнутим научницима, књижевницима и уметницима), а са страним научницима је био у сталној

преписци.¹ Тако је сам, непосредно и изблиза пратио важнија деловања на културном пољу.

Миланковић је поред свеколике преданости научно-теоријском раду, имао широка и разнолика интересовања за наш духовни, културни и просветни живот. Иако заљубљеник и оданик науке за коју је имао „неодољиве наклоности“, волео је песништво, музику, сликарство и уметност уопште. За њега др Андрија Б. Стојковић пише да је био изразито креативан научни дух, „са знатним општим образовањем и склоностима за музику и лепу књижевност...“²

За Миланковићево поетичко виђење песништва, уметности и науке значајно је његово тумачење феномена генијалности. У настојању да објасни генијалност, полази од Кареловог става да су генијални људи другачије саздани од осталих, те да имају једну трајну снагу, ентузијазам, „једног унутарњег бога, који их гурају без престанка“. Миланковић сматра да још већа тешкоћа у таквом објашњењу лежи у томе што се генији испољавају на различит начин у песништву, ликовној и музичкој уметности и у науци. Према његовом мишљењу, генијалност није само у оригиналности и дубини замисли, „већ у лепоти њеног изражаја који је различите природе у споменутих областима песништва и уметности“.³ Када је реч о песништву и уметности, генијалност види у лепоти стваралачког изражаја као и испољења унутрашњих својстава и живота у целини коме треба да служи.

Миланковић је настојао да, полазећи од историје науке, ближе испита појаву генија у области науке. Ту је, по његовом мишљењу, могуће доста поуздано опазити генија и ваљано га оценити по плодовима духа, по ономе што је створио у науци. А свака велика научна тековина остварена је оригиналном и дотле неизраженом идејом.

Учинио је напор да аналитички разложи и сликовито предочи процес рађања генијалних мисли. Пошто је утврдио да је људски мозак савршено уређени архив утисака, чулности и доживљаја, закључује: „Он уме да их сређује, повезује и из њих ствара своје закључке и судове, једном речи, да самостално мисли, рађа и ствара идеје“.

О Миланковићевим наклоностима према музици и књижевности сведочи детаљ да је у раном детињству свирао на тамбури. За ту вештину имао је нарочитог учитеља Мојсилова Коларића, „познатог дајског свирца“. Тада је почео да саставља и разне песмице, како сам записује, клонећи се да употреби формулацију о писању песмица, јер је то сматрао посебно деликатним задатком. И ту наводи почетак једне од њих, у помало бећарском

¹ М. Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања – детињство и младост (1879-1909)*, Београд, 1979, стр. XVII.

² Андрија Б. Стојковић, *Миланковићеви гносеолошко-методолошки погледи*, „Живот и дело Милутина Миланковића 1879-1979“, Београд, 1982, стр. 155.

³ М. Миланковић, *Успомене, доживљаји и сазнања после 1944. године*, Београд, 1957, стр. 112.

духу:

„Свирај, Моша, три ти бога твога!
 Ти не жали буђелара мога!
 Ево банка, а ево ти пића,
 Свирај, певај славна Милетића!“⁴

Десетерачки двостих са заменичким и именичким римама, али са патриотским позивом да се пева о славном Светозару Милетићу.

Успомене и доживљаји... Милутина Миланковића писани су понекад са лепим књижевним смислом па и талентом који је овај научник имао, али га није посебно неговао и развијао. Поједини фрагменти у овим књигама уобличени су литерарно живо и сугестивно, са пуно емоција, и бираним сликовитим поетским изразом. Научник Миланковић је умео да нађе праву реч, слику, стилско-изражајну одредницу и метафору да складно и сугестивно саопшти свој доживљај, сећање, утисак, виђење и сазнање. Као да се, поред извесне урођене даровитости, за то спонтано припремао читајући класике светске и домаће књижевности.

Укажимо на један пример.

Миланковић литерарно вешто бележи своје прве животне утиске и доживљаје након прелиставања књиге успомена исписане у глави, како то сам сликовито каже. „На њеним првим, избледелим страницама пронађох неколико кратких записа, боље рећи, малих сличица“ саопштава дословце након размотавања „филмске пантљике мозга“ и истраживања богате „архиве утисака чула“.

Са прецизношћу научника и вештином списатеља, литерате, настоји да опише шта запажа на првом „фотографском снимку чула“. Види себе и своју сестрицу близнакињу како их дадиље носе „свака на својој десној руци“. Рука је овде симбол пружене помоћи и заштите; а десна рука има активно усмерење и може да означава проницљивост ума и будућност.

„Изнад наших глава надвиле су се зелене крошње циновских стабала...“, наставља проживљено да дочарава занимљиву пејзажистичку представу пуну симболике. Циновска стабла симболизују манифестни свет и живот; а зелене крошње пролеће живота и непрекидно обнављање. То зелено буђење живота поприма извесно литерарно значење у смислу зеленог раја, дечје љубави и доброте. Зелене крошње у Миланковићевим представама и у вези са њим могу да оличавају не само вечну младост света, већ и вечну младост обећану изузетним и даровитим.

Циновска стабла као литерарна представа живота у Миланковићевим потоњим лирско-симболистичким визијама могу да упућују на непрестани развој и будуће астрофизичко узношење према небу. Истовремено, та циновска стабла која будући научник васкрсава из својих најранијих, првих

⁴ М. Миланковић, *Успомене, доживљаји и сазнања – детињство и младост (1879-1909)*, стр. 88.

утисака, евоцирају свеукупну симболичку усправност, што донекле упућују на оно чувено стабло Леонарда Давинчија. Циновска стабла са зеленим крошњама су уз то и својеврсна веза између астралног и земаљског, као и литерарно оваплоћење цикличног карактера космичке еволуције: узрастања, препорода и смрти. На ту космичку цикличност недвосмислено упућују лиснате зелене крошње које с временом губе лишће што се с пролећа поново озелени.

Та стабла са великим крошњама „бацају дебео хлад на травњаке лево и десно од стазе којом корачају наше дадиље...“ Миланковић у народском духу дочарава тај дебели, сеновити, густ хлад, што се у обилном слоју нанео над травњак. Сеновити, дебели хлад је, насупрот светлости и сунцу, слика помало несталних, нестварних и променљивих ствари.

Мали Милутин Миланковић још не уме да говори, јер има свега шеснаест месеци како је касније утврдио у разговорима са мајком, али зато гледа „љубопитљиво лево и десно“, поново списатељски и симболички инсистира на овим странама. У библијским представама осврнути се на десно значи гледати у правцу заштитника, у смеру изабраних, а гледати супротно, у леву страну, може да означава извесну наopakост и тамност с лошим предзнаком. Десна страна симболизује исправност, спретност, ред, а лева, несигурност и неред, уз изражавање неких промена и преображаја људске свести. Упадљиво је да Миланковић у два маха инсистира на левој и десној страни и као да тиме хоће да назначи извесно своје рано интересовање за смер и континуитет кретања, за простор и оно што се догађа у границама простора. Јер разлика између левог и десног је смер хода сунца: десно је кретање у смеру са сунцем; лево је све што се креће у обрнутом смеру.⁵

„Ту на неколико корака од стазе, запазих у трави неко створење какво никад дотле нисам видео: велико, далеко веће од мене, а црно“, пише даље Миланковић о својим успоменама. И у тај донекле литерарни опис уноси нешто од просторних, лирско-пејзажистичких (стаза, трава), мерљивих (самерљивих) колористичких појединости. Миланковић је овде, ако и у почетном делу литерарне слике сам мера ствари. Тако испрва својим сићушним стасом одмерава велике крошње циновских стабала; а у овом другом случају, то невиђено, црно створење је *велико, далеко веће*, од мајушног, шеснаестомесечног детета.

Стабла што бацају сеновит хлад на травњак, из почетног дела описа, фигуративно и симболички се повезују са травом у завршној пејзажистичкој слици. Трава је ту оличење родне груде, али и едемског стања, средишта природе као и плодности и богатства. Повезивање стабала са призвуком космичког, дебеле сенке, травњака и траве, представља неки вид суптилније мисаоне диференцијације после које долази повратак јединству. А у свему томе се, према Миланковићевом подтексту, читује и својеврсна животна енергија земље, али и нечег васељенског, као ауторове самопројекције у

⁵ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, Загреб, 1987, стр. 115.

апсолутно.

У поенти ове књижевне представе Миланковић помало драматски записује. „Већ хтедох да завриснем од страха, али ме оно погледа својим благим и добрим очима, а ја пружих ручицу према њему“. То велико, дотле невиђено створење, било је *црно*, описује Миланковић, спретно најављујући нешто застрашујуће. Црно се, као што је познато, у традиционалној симболици повезује са злом, са искомском тамом смрти, са нечим затворним, погубљеним. А у овој малој литерарној сличници црна боја има извештајни психолошки смисао евоцирајући могући јад и хаос, понорност нестајања и страх. (Црно, само по себи, оставља мучан и тежак утисак). Запазивши то црно створење, дете је инстинктивно хтело да заврисне од страха. Јер то дотле невиђено велико створење као да је припретило његовој мајушности, па је хтело да крикне и заврисне. Аутор вешто употребљава свршени глагол *завриснути*,⁶ што значи испустити оштар крик од страха, да би прикладно означио једну снажну емоционалну реакцију на ту ситуацију са застрашујућим црним створењем.

Али се у тренутку све изменило када га је оно питомо погледало својим „благим и добрим очима“. Благое очи су овде снага која исправља догађај и нагло му мења смер, док пружене ручице значе одустајање од првобитне намере и окретање целим бићем ка ономе што је испрва могло да измами крик.

Миланковићеве *Успомене* су и саме нарочито у појединим одељцима, боље рећи фрагментима, што показују и анализиране појединости, занимљиво, а у нечему и особено литерарно остварење, без посебних амбиција такве врсте. Писане су допадљивим стилем, са доста сликовитости, живим, понекад китњастим језиком, бираном лексиком, са оригиналним граматичким и реторским обртима. Миланковић је обраћао значајну пажњу суптилнијој симболици, коју је спретно уграђивао у своје на моменте литерарно надахнуто приповедање. Та симболика је углавном традиционална, са елементима фолклорног обележја, које би требало посебно испитати. „Његове успомене се лако и са задовољством читају, између осталог и због вештине књижевног приповедања, као и због бројних продубљених запажања и рефлексивних проистеклих из богатог животног искуства и промишљања најразличитијих појава. Зато с пуно разлога академик Татомир П. Анђелић у *Предговору уредника*, истиче да је књига *Успомена* (1879-1909) написана врло лепо те да читаоци морају признати да је занимљива.

⁶ Вредно је помена да Ивана Брлић Мажуранић на једном месту у својим *Причама из давине*, на сличан начин дочарава силно осећање страха код деце што је Миланковићу изгледа било страно. „Завриснуше дјеца од страха и попадале на земљу“. – И. Брлић Мажуранић, *Приче из давине*, Загреб, 1920, стр. 44.

Може се претпоставити да је М. Миланковић у време писања успомена из детињства имао при руци поменути књигу познате списатељице за децу.

У првом делу *Успомена*... Миланковић је зналачки, са смислом за продубљене историјске анализе, указао на живот својих предака, на детињство проведено у Даљу, на средњошколске дане у “Осеку”, као и на школовање на Бечкој техници, осврћући се и на инжењерску праксу у Бечу. Завршни део је посвећен моменту када се одазвао позиву Филозофског факултета Универзитета у Београду, када се опростио са Бечом. Тако је прва књига његових *Успомена* обухватила период првих 30 година живота проведених у Аустријској монархији.

Успомене, доживљаји и сазнања академика Милутина Миланковића, научника и геофизичара светског гласа и имена, прожете су сваковрсним литерарним асоцијацијама, наводима из књижевних дела светских и домаћих класика, мемоарским записима о писцима са којима је био у комуникацији (Стеван Јаковљевић, нпр.) као и различитим књижевним детаљима и опсервацијама, те ликовним назнакама, када нпр. Миланковић метафорички помиње леп шарени мозаик и себе као сликара импресионистичке школе.

Скренимо узгред пажњу на један пример.

У првом одељку под насловом *Одважни почетак*, после напомене да списом жели да подмири своје дугове, додаје да је у животу наилазио на „изванредно племените и благодетелне људе“, који су га добром задужили и он није успео да им се одужи. Ту Миланковић употребљава синтагму *благодетелни људи*, користећи архаичну, рускословенску реч, да истакне предусретљивост оних који су му чинили добро. Поменимо да се и у наводу из Доситеја налази ова застарела реч „којом настоји да означи добротворе. И то разматрање закључује позивањем на Доситеја Обрадовића и жељом да као он својим *Успоменама* преда „вечном васпоминанију потомков имена мојих најљубимејших пријатеља и благодјетеља“. Упадљиво је да овим цитатом из Доситејевог аутобиографског списка из *Живот и прикљученија*, Миланковић практично започиње своје записе.

Миланковићеве *Успомене, доживљаји, сазнања* су, гледано у целини, доста вешто и уметничло-стваралачки осмишљено књижевно дело. Може се уврстити међу врло добра, ако не и понајбоља дела наше историјско-мемоарске и уметничке прозе, као што су на пример дела Милоша Црњанског. Поменуто дело има посебно и врло угледно место међу остварењима српске научно-књижевне прозе, и у том смислу унеколико представљају оно што и дела великог Галилеја у италијанској литератури.

LITERARY DETAILS IN MILANKOVIĆ'S *MEMORIES, EXPERIENCES, COGNITIONS*

From the literary and artistic point of view is an analytically considered artistic-memoir and historiographic book *Memories, experiences, cognitions*, capital work of the great astronomer and director of the Astronomical observatory in Belgrade Milutin Milanković. It can be a model in many ways to future scientists and researchers; and significant complement of this type of literature in our literary-historical midst.

Key words: Milutin Milanković, memoir literature, history of astronomy